तत्पर्य्यायः। निभृतः २ प्रश्रितः ३। इत्यमरभरतौ॥ (यथा, रघुवंशे। १४। ७५।
"तपस्विसंसर्गविनीतसत्त्वे
तपोवने वीतभया वसाञ्चिन्॥")
जितेन्द्रियः। (यथा, तन्त्रसारे।
"शान्तो दान्तः कुलीनश्च विनीतः शुद्धवेशवान्॥")
अपनीतः। (यथा, महाभारते।७।११०।५५।
"विनीतशल्यास्तुरगांश्चतुरो हेममालिनः॥")
क्षतः। इति मेदिनीकारहेमचन्द्रौ॥ चिप्तः। इत्यजयपालः॥ क्षतदग्धः। इति स्मृतिः॥ (अनुद्धतः। यथा, मनौ। ६। ४१।
"तत्राप्येवं विनीतेन ज्ञानविज्ञानवेदिना॥")
विनीतः, पुं, (वि+नी+क्तः।) सुवहाश्वः। तत्पर्य्यायः। साधुवाही २। इत्यमरः। सुखवाहनशीलकः ३। इति शब्दरत्नावली॥ (यथा, महाभारते। ७। ११०। ५६।
"तांस्तदा रूप्यवर्णाभान् विनीतान् शीघ्रगामिनः॥")
वैश्यिक्। इति मेदिनी। ते, १५४॥ दमनकवृक्षः। (अस्य पर्य्यायो यथा,—
"उक्तो दमनको दान्तो मुनिपुत्रस्तपोधनः।
गन्धोत्कटो ब्रह्मजटो विनीतः फलपत्रकः॥"
इति भावप्रकाशस्य पूर्व्वखण्डे प्रथमे भागे॥) शिक्षितवृषभादिः। इति राजनिर्घण्टः॥
विनीतकं, क्ली पुं, वैनीतकम्। परस्परावाहनम्। इत्यमरटीकायां रायमुकुटः॥
विनीयः, पुं, (वि+नी+"विपूर्य्यविनीयजिरेति।" ३। १। ११७। क्यप्प्रत्ययेन निपातितः।) कल्कः। इति मुग्धबोधव्याकरणम्॥ (यथा,—
"शुक्रातुरुष्कलघुलाभतया विनीयः।"
इति वैद्यकचक्रपाणिसंग्रहे वातव्याधौ एलातैले॥) पापम्। इति सिद्धान्तकौमुदी॥
विनेता, [ऋ] पुं, (वि+नी+तृच्।) राजा। आदेशके, त्रि। इति मेदिनी। ते, १५६॥ (यथा, रघुवंशे। १४। २३।
"तेनास्य लोकः पितृमान् विनेत्रा॥"
गुरुः। शिक्षकः। यथा, महाभारते।११।२६।
"अर्जुनस्य विनेतारमाचार्य्यं सात्यकेस्तथा।
तं पश्य पतितं द्रोणं कुरूणां द्विजसत्तमम्॥"
यथाच रघुवंशे। ८। ६१।
"स तथेति विनेतुरुदारमतेः
प्रतिगृह्य वचो विससर्ज्ज मुनिम्॥")
विनेयः, त्रि, (वि+नी+यत्।) नेतव्यः। विपूर्व्वनीधातोर्यप्रत्ययेन निष्पन्नः॥ दण्डनीयः। यथा,
"ज्योतिर्ज्ञानं तथोत्पातमविदित्वा तु ये नृणाम्।
आवयन्त्यर्थलोभेन विनेयास्तेऽपि यत्नतः॥"
विनेयाः दण्डनीयाः। इति ज्योतिस्तत्त्वम्॥
विनोदः, पुं, (वि+नुद+घञ्।) कौतूहलम्। इति हलायुधः॥ (यथा, कथासरित्सागरे। १५। १२५।
"बाधते तत्र नैकत्वात् सर्व्वं स मगधेश्वरः।
तत्र रत्नाहितोऽयं विनोदायतनस्य तत्॥")
क्रीड़ा। इति भूरिप्रयोगः॥ (यथा, भागवते। ३। १६। २४।
"नैतावता जगद्धिपतेर्वत विश्वभर्त्तुः
क्लेशः क्षतः तव न तस्य स ते विनोदः॥"
अपनयनम्। यथा, शिशुपालवधे। १। ४८॥
"विनोदमिच्छन्नथ दर्पजन्मनो
रथेन कक्षाञ्चितदर्भशैः समं पुनः॥"
प्रमोदः। यथा, हितोपदेशे।
"काव्यशास्त्रविनोदेन कालो गच्छति धीमताम्।
व्यसनेन च मूर्खाणां निद्रया कलहेन वा॥")
आलिङ्गनविशेषः। तल्लक्षणं यथा। नायको नायिकाया दक्षिणपादं वामपादं वा स्वमध्यदेशे च दक्षिणपादं वामपादं वा नायिकामध्यदेशे। ग्राय वक्षसि वक्षः ओष्ठे ओष्ठं दत्त्वा यदाश्लिषति तत्। इति कामशास्त्रम्॥ राजगृहविशेषः। यथा,—
"दीर्घे त्रयो राजहंसाः प्रसरे द्वौ प्रतिष्ठितौ।
विनोद एव द्वाराणि चिन्मृत् कोष्ठत्रयं भवेत्॥"
इति युक्तिकल्पतरुः॥
"द्वादशैते गृहान् वक्ष्ये तेषां लक्षणमग्रतः।
सुनन्दः सर्व्वतोभद्रो भद्रो नान्दीसुखस्तथा॥
विनोदश्च विलासश्च विजयो विमलस्तथा।
रङ्गः केलिर्जयो वीरो द्वादशैते प्रकीर्त्तिताः॥"
इति भविष्योत्तरपुराणम्॥
वि(वि)न्दुः, पुं, (विदि अवयवे+बाहुलकादुः।) जलकणा। तत्पर्य्यायः। पृषत् २ पृषतः ३ विप्रुट् ४। इत्यमरः॥ पृषन्ति ५ विप्रुट्६। इति तट्टीका॥ (यथा, पञ्चतन्त्रे।
"जलबिन्दुप्रपातेन क्रमशः पूर्य्यते घटः।
स हेतुः सर्व्वशास्त्रस्य धर्म्मस्य च धनस्य च॥")
दन्तक्षतविशेषः। भ्रुवोर्म्मध्यम्। रूपकार्थप्रकृतिः। इति मेदिनी। दे,१०-११॥ अनुस्वारः। यथा। "बिन्दुद्विबिन्दुमात्रौ वर्णौ क्रमान्नुवी संज्ञौ स्तः।" इति मुग्धबोधव्याकरणम्॥ अपि च।
"शिवो वह्निसमायुक्तो वामाक्षिबिन्दुभूषितः।
एकाक्षरो महामन्त्रः श्रीसूर्य्यस्य प्रकीर्त्तितः॥"
इति सूर्य्यकवचम्॥
बन्दूतृपत्तिर्यथा,—
"सच्चिदानन्दविभवात् सकलात् परमेश्वरात्।
आसीच्छक्तिस्ततो नादो नादाद्बिन्दुसमुद्भवः॥"
इति शारदातिलके १ पटलः॥
अपि च।
"आसीद्बिन्दुस्ततो नादो नादाच्छक्तिः समुद्भवा।
नादरूपा महेशानी चिद्रूपा परमा कला॥
नादाच्चैव समुत्पन्नः अर्द्धबिन्दुर्महेश्वरि।
सार्द्धत्रितयबिन्दुभ्यो भुजङ्गी कुलकुण्डली॥"
इति कुब्जिकातन्त्रे १ पटलः॥
"बिन्दुर्नादो बीजमिति तस्य भेदाः समीरिताः।
बिन्दुः शिवात्मको बीजं शक्तिर्नादस्तयोर्मिथः॥
समवायः समाख्यातः सर्व्वागमविशारदैः॥"
इति शारदातिलकः॥
अन्यच्च।
"बिन्दुः शिवात्मकस्तच्च बीजं शक्त्यात्मकं स्मृतम्।
तयोर्योगे भवेन्नादस्ताभ्यो जाताश्चिशक्तयः॥"
इति क्रियासारः॥
वि(वि)न्दुः, त्रि, (वेत्ति तच्छीलः। विदज्ञाने+"बिन्दुरिच्छुः।" ३। २। १६९। इति उप्रत्ययो नुमागमश्च निपात्यते।) ज्ञाता। इत्यमरः॥ दाता। इत्यजयपालः॥ वेदितव्यः। इति शब्दरत्नावली॥
वि(वि)न्दुचित्रकः, पुं, (बिन्दुभिश्चित्रविशेषैश्चित्रकः इव।) मृगभेदः। इति शब्दरत्नावली॥
वि(वि)न्दुजालं, क्ली, (बिन्दूनां जालम्।) हस्तिशुण्डोपरिविचित्रबिन्दुसमूहः। इति हेमचन्द्रः॥
वि(वि)न्दुजालकं, क्ली, (बिन्दूनां जालकम्।) गजस्य मुखादिस्थो बिन्दुसमूहः। तत्पर्य्यायः। पद्मकम् २। इत्यमरः। पद्मम् ३। अतएव पद्मी हस्तीति भरतः॥
वि(वि)न्दुतन्त्रः, पुं, (बिन्दुचिह्नं तन्त्रं यस्य।) अश्वः। इति शब्दावली॥ तुरङ्गकः। यथा,—
"बिन्दुतन्त्रः पुमान् शारिफलके च तुरङ्गके॥"
इति शब्दार्थचन्द्रोदये मेदिनी॥
वि(वि)न्दुपत्रः, पुं, (बिन्दुः पत्रे यस्य।) भूर्य्यृक्षः। इति रत्नमालः॥
वि(वि)न्दुरेखकः, पुं, (बिन्दुविशिष्टा रेखा यत्र। कन्।) पक्षिभेदः। इति शब्दचन्द्रिका॥
वि(वि)न्दुवासरः, पुं, (बिन्दुपातस्य वासरः।) गर्भे सन्तानोत्पत्तिकारकशुक्रपातदिनम्। इति ज्योतिषम्॥
वि(वि)न्दुसरः, [स्] क्ली, (बिन्दुनामकं सरः।) सरोवरविशेषः। यथा,—
"अभ्युत्तरेण कैलासं शिवं सर्व्वौषधिं गिरिम्।
गौरन्तु पर्व्वतश्रेष्ठं हरितालमयं प्रति॥
हिरण्यशृङ्गः सुमहान् दिव्यौषधिमयो गिरिः।
तस्य पादे महद्दिव्यं सरः काञ्चनसन्निभम्॥
रम्यं बिन्दुसरो नाम यत्र राजा भगीरथः।
गङ्गार्थे स तु राजर्षिरुवास बहुलाः समाः॥
दिवं यास्यन्ति मे पूर्व्वे गङ्गातोयपरिप्लुताः।
तत्र त्रिपथगा देवी प्रथमन्तु प्रतिष्ठिता॥
सोमपादात् प्रसूता सा सप्तधा प्रतिभण्यते।
यूपा मणिमयास्तत्र चितयश्च हिरण्मयाः॥
तत्रेष्ट्वा क्रतुभिः सिद्धः शक्रः सुरगणैः सह।
दिव्यच्छायापथस्तत्र नक्षत्राणाञ्च मण्डलम्॥
दृश्यते भास्वरा रात्रौ देवी त्रिपथगा तु सा।
अन्तरीक्षं दिवञ्चैव भावयित्वा भुवं गताः॥
भवस्य खाङ्गे पतिता संबद्धा योगमायया।
तस्या ये बिन्दवः केचित् क्षुब्धायाः पतिता भुवि।
कृतस्तु तैर्बिन्दुसरस्ततो बिन्दुसरः स्मृतम्॥"
इति भाग्ये। १२०। २७—३३॥
विन्धपत्री, स्त्री ज्वरापहा। इति शब्दचन्द्रिका॥ बेलमुँटा इति भाषा॥